

RIJEČ  
časopis za filologiju

*Uredništvo:*

dr. sc. Estela Banov-Depope (Rijeka)  
dr. sc. Dragutin Horvat (Zagreb)  
dr. sc. Goran Kalogjera (Rijeka)  
dr. sc. Šimun Musa (Mostar)  
dr. sc. Milan Nosić (Rijeka)  
dr. sc. Francka Premk (Ljubljana)  
dr. sc. Agnieszka Spagińska-Pruszek (Gdańsk)

*Glavni i odgovorni urednik:*  
dr. sc. Milan Nosić

RIJEČ izlazi dva puta godišnje

UDK 80 (05)

ISSN 1330-917X

|        |       |          |        |          |
|--------|-------|----------|--------|----------|
| Rijeka | 2004. | god. 10. | sv. 2. | 204 str. |
|--------|-------|----------|--------|----------|

RIJEČ

časopis za filologiju

Branko Tošović

**Teritorijalna diferencijacija jezika**

**Kao vrsta globalnog raslojavanja jezika**

S. 84-91

HFD

RIJEKA 2004.

BRANKO TOŠOVIĆ (Graz)

## TERITORIJALNA DIFERENCIJACIJA KAO VRSTA GLOBALNOG RASLOJAVANJA JEZIKA

1. Postoje dva osnovna tipa diferencijacije jezika - ekstrovertni i introvertni. Ekstrovertna diferencijacija dolazi u formi centrifugalnog procesa u kome se jezik ne diferencira unutra, već vani. U jednom slučaju iz određenog jezika nastaje/nastaju novi jezik/jezici (genealoška diferencijacija), u drugom se jezici strukturno razlikuju (tipološka diferencijacija), u trećem prostorno (arealna diferencijacija), u četvrtom jezik dobiva poseban status u društvu (prestižna diferencijacija), u petom on postaje izraz naroda, nacije (statusna diferencijacija), a u šestom dolazi do diferencijacije prema kompetencijskoj sposobnosti pa se izvorni govornik služi materinskim, a neizvorni stranim jezikom (kompetencijska diferencijacija). U drugoj vrsti raslojavanja konkretni jezik ne funkcionira kao globalni sustav, već kao njegova konkretna manifestacija te nastaju dva stupnja raslojavanja: primarno i sekundarno. Prvi stupanj čini lokacijska, modusna, personalna i orijentacijska diferencijacija. Na drugom stupnju svaka od njih se grana i daje sekundarnu diferencijaciju: a) lokacijska teritorijalnu, socijalnu i temporalnu, b) modusna stilističku, registarsku, diskursnu, tekstualnu, situativnu i medijsku, c) personalna fiziološku, psihološku, intelektualnu i individualnu, d) orijentacijska teleološku, kodifikacijsku i referentnu (shema 1).<sup>1</sup>

2. Teritorijalna diferencijacija jezika (TerD) predstavlja raslojavanje jezika na određenom teritoriju, odnosno različitu upotrebu jezika na pojedinim područjima.<sup>2</sup> U drugim pristupima TerD se veže za dijatopsku varijaciju i horizontalnu razgradnju jezika. Tako, Eugenio Coseriu je u radu *Jezična geografija (La geografia linguistica, 1956.)* među tri tipa raslojavanja izdvojio dijalekatske varijetete, pored varijeteta socijalnih grupa i situativnih varijeteta (kako je on nazvao jezične stilove). Za njihovu oznaku preuzeo je od norveškog

lingvista Leiva Flydala termin dijatopska i dijastratska varijacija te dodao dijafaznu ili stilističku.<sup>3</sup> Teritorijalna diferencijacija u ovakvom pristupu dolazi u okviru dijatopske varijacije. Naslanjajući se na Coseriu, Kirsten Nabrings izdvaja četiri dimenzije raslojavanja jezika, od kojih druga pokriva teritorijalnu diferencijaciju: 1. dijakronijska dimenzija, 2. dijatopska dimenzija (dijalekt, kolokvijalni govor, visoki jezik), 3. dijastratska dimenzija (specijalni jezici, spolno specifični varijeteti, generacijski specifični varijeteti, profesionalni jezici, grupni jezici), 4. dijasituativna dimenzija (stručni jezici, stilski nivoi). [7] Dieter W. Halwachs ističe da se svaki jezični podsistem sastoji od više sociokulturno determiniranih varijeteta koji koreliraju sa socijalnom i/ili prostornom raslojenošću stanovništva nekog jezičnog ili kulturnog prostora. [5: 200 i 201] S jedne strane su sociolekti, determinirani socijalnom pripadnošću korisnika određenom sloju, jezik struke ili tehnolekti, svojstven specifičnim strukama, a s druge zemljopisno određeni dijalekti, odnosno regiolekti (regionalni ili razgovorni jezici, nadregionalno govoreni standard i kodificirani standard) Dieter W. Halwachs razvija uopćeni, troslojni model kolektivnih repertoara (funkcionalno determiniranih varijeteta ili dijatipova), koji čini (1) unutrašnji sloj ili bazilekt - dijatipov socijalnog mikrokozma (obitelj, uski krug prijatelja...), neposredne regionalne i socijalne okoline (dijalekti, gradski govor, sociolekti malih skupina); (2) međusloj ili mezolekt - dijatipovi socijalnog mikrokozma (poznanici, zanimanje...), šire geografske i socijalne okoline (regiolekti, tehnolekti, sociolekti velikih skupina) i (3) vanjski sloj ili aktolekt - normirani dijatipovi javnosti u širem kulturnom prostoru (uprava, škola, mediji...) - govoreni i kodificirani (= pisani) standard. Dubravko Škiljan razlikuje dvije vrste raznolikosti - horizontalnu i vertikalnu. Prva obuhvaća raslojavanje u prostoru (ono što mi nazivamo TerD), druga u socijumu. "Horizontalna raznolikost obuhvaća diferencijaciju jezičnih sistema u prostoru i obično ih izučava u njihovoj povezanosti s geografskim, etnografskim i političkim činjenicama. Njoj je svakako blisko i istraživanje jezika u kontaktu, a, na izvjestan način, i problematika prevođenja."<sup>4</sup> Najmanjom jedinicom u obje diferencijacije autor smatra idiolekt. Problem TerD analizira i Dalibor Brozović u tumačenju standardnog jezika. Njegov polazni pojam je idiom, pri čemu razlikuje organski i neorganski. Organski idiom nastaju u okvirima konkretne etničke zajednice i zadovoljavaju samo njene vlastite komunikativne i ekspresivne potrebe. [1: 10 i 11] Za TerD bitno je tumačenje organskog idioma: "U skladu s tim opisom organskim bismo idiomom mogli smatrati samo govor jedne socijalno čvrste, etnički homogene (bez obzira na genezu), zatvorene i definirane zajednice, s određenom civilizacijom fizionomijom, dakle govor konkretnog sela ili skupine uže povezanih sela odnosno zaselaka, ili govor kojeg plemena odnosno roda i sl., ali uvijek samo na najnižim

<sup>1</sup> Više o tome v. Tošović: [12] i [13].

<sup>2</sup> U literaturi se spominje i arealna diferencijacija, pod čime se podrazumijevaju druge stvari: 1. diferencijacija jednog jezika na više jezika na određenom prostoru, 2. stvaranje arealnih zajednica - saveza sa sličnim ili identičnim pojavama (npr. balkanska jezična zajednica).

<sup>3</sup> U modernoj lingvistici ovi se pojmovi upravo tako tumače i koriste: "Diatopisch [griech. *tópos* 'Ort']. Bezeichnung für regional differenzierte Subsysteme (= Lokaldialekte) innerhalb eines Sprachsystems. (...) Diastatisch [lat. *stratum* 'Ebene']. Bezeichnung für soziokulturell/schichtenspezifisch differenzierte Subsysteme (= Soziolekt) innerhalb eines Sprachsystems." [2] - "Diastatisch: Schichtenspezifisch (standesbestimmte Varianten)." [6]

<sup>4</sup> "Pod vertikalnom raznolikošću ili stratifikacijom podrazumijeva se diferenciranje jezičnih sistema na istom području između različitih grupa govornika: tu su vjerojatno najznačajnije sociološke determinante." [10: 133]

razvojnim stupnjevima društva.<sup>5</sup> Mjesni govor kao konkretan organski idiom predstavlja sistem, a organski idiomi višeg ranga apstraktnosti dijasistem.

3. Osnovni oblik TerD je spaciolekt. Kao hiperonim obično se smatra dijalekt - vrsta jezika koja predstavlja sredstvo komuniciranja određenog kolektiva objedinjenog teritorijalno ili socijalno, a također profesionalno. [3: 112] On se javlja u seoskoj i gradskoj sredini te daje ruralni i urbani govor. Prvi se dalje diferencira na (1) lokalni govor (npr. hercegovački, slavonski) i (2) narječje (ijekavski, ikavski). Postoji također (3) naddijalekt ili supradijalekt (govor koji ima obilježja više dijalekata) i (4) interdijalekt (govor koji služi za sporazumijevanje ljudi na više dijalekatskih područja), (5) poludijalekt (dijalekt koji se nalazi između čistog dijalekata i standardnog jezika. Na shemi 2 predstavljena je struktura TerD, s tim što linije sa strelicama ukazuju na hijerarhijski (nadređeno-podređeni) odnos.

4. Svi vidovi IntroD su međusobno povezani i izukršteni. Da bi se ustanovilo u kakvoj su korelaciji, recimo, teritorijalna i funkcionalnostilska diferencijacija (FsD), potrebno je imati globalnu i što potpuniju konstrukciju i jednog i drugog. A to praktično znači da je nužno stvoriti model sa što većom dubinom, odnosno s izdvajanjem onoliko katova koliko je u stanju da nosi takva konstrukcija. Ovakav pristup zahtijeva nalaženje rješenja na globalnom planu i teži stvaranju što detaljnije, što konkretnije sheme općeg raslojavanja jezika (takav primjer predstavlja shema 1). U IntroD izdavaju se dva makro-sistema: homogeni i heterogeni. Homogeni su oni koji čine jednu cjelinu i koji imaju hijerarhiziranu strukturu. U danom primjeru takvi su pojedini dijalekti. Heterogene sisteme čine dvije ili više kompaktnih cjelina koje imaju različitu strukturu i taksonomiju, ali im to ne smeta da stupaju u međusobni kontakt, da se prožimaju i stvaraju integrativne cjeline; npr. dijalekt i sociolekt. Postoje također homogene antinomije (štokavski dijalekt ↔ kajkavski dijalekt) i heterogene (štokavski dijalekt ↔ dječji govor). Homogene i heterogene mega- i mikrolektalne veze dolaze u obliku intra-, inter-, ekstra- i parakorelacionala. Teritorijalni intrakorelacional sadrži sistemске odnose jedinica iste diferencijalne hipokategorije, npr. odnos u okviru jednog dijalekata, npr. u štokavskom ekavski govori ↔ ijekavski govori ↔ ikavski govori. Teritorijalni interkorelacional predstavlja sistemski odnos jedinica hipokategorijalnih diferencijala (ovdje spaciolekata), tj. odnos dvaju ili više dijalekata (dijalekata i govora, dijalekata i narječja, dijalekata i regionalne varijante). Te korelacije mogu biti: (1) dvočlane, npr. štokavski ↔ kajkavski, štokavski ↔ čakavski, kajkavski ↔ čakavski; (2) tročlane, recimo štokavski ↔ kajkavski ↔ čakavski; (3) višočlane. Teritorijalni ekstrakorelacional obuhvaća odnose jedinica hiperkategorijalnih sistema, u danom primjeru TerD i drugih vrsta IntroD (dijalekt ↔ ne dijelekt, tj. interakcija dijalekt ↔ drugi lekt: dijalekt ↔ standardolekt, dijalekt ↔ funkcionalni stil (FS), dijalekt ↔ sociolekt, dijalekt ↔

<sup>5</sup> Na višem razvojnem stupnju, ističe Dalibor Brozović, javlja se potreba za idiomima koji će biti jezični instrumenti autonomne civilizacijske nadgradnje. Tako organski idiomi daju materijal za izgrađivanje novih, neorganskih idioma, s tim što organski nastavljaju živjeti paralelno s njima, odnosno organski idiomi svugdje koegzistiraju s nadređenim neorganskim. "Neorganski idiom u najkarakterističnijem vidu jest bilo koji standardni jezik (...) Osim standardnih jezika neorganskim idiomima moramo smatrati i hijerarhijski niže fenomene iste kategorije, npr. razgovorni jezik (općenacionalni ili regionalni, odnosno zonalni kada se upotreba proteže preko važnijih lingvističkih granica), žargon, interdijalekt i sl." [1: 12]

kognilekt, dijalekt ↔ mediolekt, dijalekt ↔ lokuciolekt, dijalekt ↔ alterolekt, dijalekt ↔ seksolekt). Teritorijalni parakorelacional predstavlja sistemski odnos genetski različiti jedinica, jedinica nejezičnih i jezičnih kodnih sustava, npr. dijalekata i jezika životinja (dijalekt ↔ neverbalna jezična sredstva, drugi komunikacijski sistemi i sl.). U dijalektima postoji ve ili manja intra-, inter- i eksprakaterogijalna kompatibilnost koja daje teritorijalni kategorij Ona se javlja kako u homogenim tako i u heterogenim sistemima. Maksimalna heterogene kompatibilnost se zapaža u odnosu između dijalekata i sociolekta. Potpuna heterogene nekompatibilnost odlikuje dijalekt i znanstveni stil (ZFS). Kompatibilnost može b intrakategorijalna (u okviru jednog dijalekata), interkategorijalna (u okviru različit dijalekata), ekstrakategorijalna (dijalekata i drugih megalekata), parakategorijalna (dijalekt nejezičnih sistema).

5. Da bismo shvatili kakvo mjesto zauzima TerD u sistemu IntroD, moramo, pri svega, odgovoriti na pitanje što ima TerD, a nemaju druge vrste IntroD, što nema TerD imaju druge vrste IntroD, što ima TerD, a imaju sve IntroD, što TerD ima specifično samoj sebi. 1. TerD ima kao dominantno obilježje prostornu dimenziju. Stoga je ne nazivaju horizontalnom diferencijacijom. Ni jedna druga diferencijacija ne može se tak dobro predstavljati sistemom izoglosa kao TerD. One dolaze kao izofoni (fonetske izoglose izoleksi (leksičke izoglose), izoseme (izoglose koje označavaju sličan semantički razvoj konvergentne izoglose (izoglose za jedinstvenu genetsku ukupnost), vezane izoglose i s Poseban slučaj obrazuju zone difuzije (vibracije). Dijalekatski kontinuum sadrži tri osnovne zone: centralnu, marginalnu i prijelaznu. 2. TerD nema raznolikost i kompleksnost funkcionalnostilske diferencijacije (FsD). 3. Idiolekt je ono što imaju sve IntroD, dakl to je jedini lekt prisutan u svim vrstama IntroD. 4. Osnovna vrsta TerD je spaciolekt koj dolazi u formi varijante i dijalekata. Dijalekt je hijerarhijski organiziran u tri osnovna nivoa: narječje - govor - idiolekt. Što se tiče varijanata, postoji regionalna i književna.<sup>6</sup> Prv predstavlja taksonomijsku jedinicu teritorijalne, a druga kodifikacijske diferencijacij (KodifD). Kao u većini vrsta IntroD, u TerD postoji dominantni lekt, i to je dijalekt ( odnosu na narječje i govor).

6. U globalnoj diferencijaciji može doći do lektocentrizma: da jedna vrsta razgradnja zauzima dominantnu poziciju i postaje centralna, a druge periferne. Po kompleksnosti sveobuhvatnosti i složenosti glavni kandidat za centralnu poziciju je, neosporno, FS diferencijacija. Po jednostavnosti i prisustvu u svim drugim vidovima raslojavanja centralno mjesto može imati medijska diferencijacija. TerD zauzima središnju poziciju. Kada govorimo o mjestu i interakciji pojedinih vrsta diferencijacije u sistemu globalnog raslojavanja jezika treba razlikovati dvije vrste odnosa: a) odnose u okviru jedne diferencijacije i b) odnos između diferencijacija, npr. DifA prema diferencijaciji DifB (DifC... DifX). Pošto se naša tema tiče posljednjeg, razmotrit ćemo samo korelaciju između teritorijalne diferencijacije drugih vrsta raslojavanja. - (1) Interakcija teritorijalne i kodifikacijske diferencijacije (KodifD) odlikuje se izrazitim djelovanjem druge na prvu jer je mnogo manji utjecaj dijalekata na standardolekt, nego obrnuto. Globalna diferencijacija razvija različite oblike normativnosti

<sup>6</sup> Milorad Radovanović razlikuje standardne (književne) i nestandardne (dijalekatske) varijetete. [9]

Polazno razgraničenje tiče se pravilnog i nepravilnog. U okviru svake vrste raslojavanja izdvaja se normativna i nenormativna grupa. Spaciolekti su nenormativni lekti. U ovome je odnosu bitno to da je dijalekt nenormativan, nekodificiran način komuniciranja, koji odlikuje stihijnost, a standardolekt je potpuna kodifikacija. Budući da je dijalekt čisti sinergetički mehanizam (djeluje po principu samoorganizacije), on predstavlja suprotnost osnovnoj kodifikacijskoj vrsti - standardolektu. Pravac djelovanja ovdje je jasan - dijalekt ne teži da uđe, prođe i ugrozi standardolekt, dok je po prirodi ovaj posljednji orijentiran na razaranje, potiskivanje, razvodnjavanje, neutraliziranje dijalekta. Što se tiče samih nosilaca dijalekta, mogu se izdvojiti tri grupe: 1. oni čiji je dijalekt snažno načet standardolektom, 2. oni koji nisu bili pod jakim utjecajem književnog jezika pa dijalekt dobro čuvaju i 3. oni koji se nalaze u sivoj, prijelaznoj zoni.<sup>7</sup> Borba između dijalekta i standardolekta završava se dakle u korist prvoga pa se komunikativna funkcija dijalekta sve više sužava. U dijalektalnoj sredini postoje "predajnici" standardolekta - nosioci književnog jezika koji stalno žive na selu (učitelji, liječnici, agronomi, veterinari i dr.). Nosioci dijalekta sve su više podvrgnuti utjecaju sredstava masovnog informiranja, prije svega usmenih - radija i televizije.<sup>8</sup> Što se tiče odnosa dijalekta i književne varijante, Dalibor Brozović smatra da varijante nisu jezične nego jezično-sociološke pojave, a u najmanjoj mjeri se mogu vezati uz dijalekatske fenomene jer se odnos varijanta prema dijalektima ne razlikuje nimalo od odnosa samog standardnog jezika prema njima [1: 5] - (2) Teritorijalna diferencijacija najviše se ukršta sa socijalnom diferencijacijom (SocD). U svakom dijalektu postoji određena vrsta sociolekta, točnije bilo koji dijalekt je socijalno raslojen. Naime, osnovni nosilac dijalekta je poseban, veoma ograničen socijalni sloj - seljaci. Međutim, i ovaj socijalni sloj je različit po stupnju radne aktivnosti, sudjelovanju u proizvodnom, društveno-političkom i kulturnom radu pa će i ukrštanje teritorijalnog i socijalnog biti nejednako. Različite grupacije istoga sloja govorit će na istom dijalektu, ali različito. Ispravna je konstatacija o neadekvatnosti tradicionalne podjele dijalekata na teritorijalne i socijalne, budući da svaka teritorijalna dijalektologija mora biti i socijalna. [14: 23] Varijete se mogu smatrati regionalnim u jednom trenutku, a socijalnim u drugom. [4: 36] Horizontalni i vertikalni stratumi se, zajedno sa svojim odrednicama, neprestano isprepleću, i njihovo stvarno stanje svojom kompleksnošću uvijek nadraža i najkompliciraniji lingvistički model. [10: 133] U odnosu TerD i SocD bitnu ulogu igra ono što je na socijalnom planu veoma važno - prestiž. Činjenica da je književni jezik prestižnije sredstvo općenja utječe na smanjenje komunikativne sfere dijalekta i njegovo valoriziranje kao funkcionalno i socijalno neadekvatno sredstvo sporazumijevanja, čak štetno

<sup>7</sup> U korelaciji KodifD ↔ TerD neki istraživači izdvajaju tri dijalekatska tipa: (1) tip D, koji čuva svo obilježja teritorijalnog dijalekta-osnove, (2) tip L, blizak književnom jeziku, i (3) tip C, u kome se najpotpunije sjedinjuju elementi dijalekta i književnog jezika. [8: 156 - 158] Ovu divergenciju prati i socijalna specifičnost: nosioci tipa C čine najmnogobrojniju skupinu, dijalektom tipa D i L govore ograničene grupe lokalnog stanovništva, nosilac tipa D je stariji naraštaj (seljaci) nedovoljno pismen i društveno neaktivan, nosilac tipa L je mjesna inteligencija i kulturno uzdignuti dio seljana.

<sup>8</sup> Stjepko Težak ističe da radio, televizija i film nisu pospješili izumiranje dijalekata, nego naprotiv razmaknuli su im granice omogućujući dijalektnoj riječi češći prijelaz preko medija izvorne joj arce. [11: 47] Dakle, veća je prisutnost dijalekata u medijima. Pri tome djeluju dva procesa: razjedinjavanje i sjedinjavanje dijalekata.

po nosioce. Dakle, vlastiti izraz se negativno ocjenjuje, dolazi do sve većeg svjesnog odbacivanja dijalekatskog izraza i prihvatanja standardnojezičnog. Ako sučelimo pojedine spaciolekte i sociolekte, možemo konstatirati da se najčešće prožima omladinski žargon i dijalekt, dok je u kategoriji argoa (tajnog jezika) dijalektu najbliži alkoholičarski žargon (manje zatvorsko-zatvorenički, krijumčarski, švercerski, lopovski, narkomanski). - (3) U prožimanju teritorijalne i starosne diferencijacije (StarD) zapaža se da mlađi naraštaj postupno napušta dijalekt, a da stariji postaje njegov osnovni nosilac. Točnije, primarni su nosioci dijalekta odrasle (starije) osobe, dok mladež u procesu obrazovanja i odgoja gubi dijalekatsku bazu i, pored standardnog jezika, prije postaje nosilac sociolekta (žargona) nego dijalekta. - (4) U interakciji teritorijalne i spolne diferencijacije (SpolD) posebno je važna činjenica da čisti dijalekt čuvaju uglavnom žene, budući da su na selu manje aktivne (pokretne) i da stoga bolje zadržavaju dijalekatske specifičnosti. - (5) U odnosu teritorijalne i stilske diferencijacije (StilD) jasno je da je dijalekt kompatibilniji s niskim stilom, nego srednjim, pogotovo visokim. - (6) U korelaciji teritorijalne i funkcionalnostilske diferencijacije (FsD) dijalekt ima mogućnost da se pojavi samo u nekim funkciolektima (FL), točnije u književnoumjetničkom stilu (KFS), razgovornom (RFS) i mnogo manje u publicističkom (PFS), odnosno u književnpublicističkim žanrovima, dok mu je put zatvoren za druga dva FS - znanstveni (ZFS) i administrativni (AFS). Dijalektizam u književnom tekstu, to prije u publicističkom, čini markiranu jedinicu, koja može nositi pozitivnu osobinu (kada se koriste izrazi od milja, odnosno prezentira jezični kolorit date osobe) ili biti negativno obilježen (s različitim stilskim nijansama - "ironično", "šaljivo", "pogrdno" i sl.). Ali na zatvorenost drugih lekata dijalekt odgovara recipročnim mjerama - on nije otvoren za osnovne jedinice ZFS (termine) i AFS (kancelarizme). U dijalektu se pojavljuju elementi PFS (zbog utjecaja radija i TV). U ovome odnosu odlučujući je faktor djelovanje FS na dijalekt putem radija, televizije, novina, časopisa i različitih publikacija, s kojima se, htjeli ili ne, sučeljavaju nosioci dijalekta i logično, ponešto preuzimaju i rabe tako da se može govoriti o FS-diferencijaciji dijalekta, ali u mnogo blažoj, ograničenijoj i jednostavnijoj formi. Više je to pasivno, sporadično prihvatanje nego aktivna, kontinuirana i dosljedna uporaba. Stoga tipični nosilac dijalekta nije u stanju strukturirati bilo koji pisani FS potpuno u skladu s njegovim normama. Najveću vjerojatnoću "lijepljenja" za dijalekatski izraz ima ono što se najčešće čuje ili pročita, a to su različite političke poštapalice, dežurne riječi, novinarski izrazi i konstrukcije, administrativne formulacije, elementi ZFS i sl. Njih izaziva određena komunikativna situacija, npr. (a) publicističke elemente (društveno-politički leksik) sastanci i okupljanja, kada treba nešto javno reći, objasniti, (b) administrativne (kancelarizmi) zvanična prepiska, kada je potrebno napisati neki zvanični dokument (molbu, zahtjev, izjavu i sl.). - (7) U odnosu teritorijalne i situativne diferencijacije (SituaD) zapaža se da u dijalektima izostaju institucionalni (ritualni) činovi tipa deklarativa (imenovanje na dužnost, smjena s dužnosti, sudska odluka, objava rata ili mira, vjenčanje i registracija braka) i rijetko se pak realiziraju, recimo, prilikom otvaranja ili zatvaranja sastanka seljaka (zbog zvaničnosti samoga čina dolazi do mješavine dijalekta i standardolekta). S druge strane neinstitucionalni (neritualni) činovi su zastupljeni u TerD - a) pobuđujući: komisivi (obećanje, uvjeravanje, garantiranje, kladenje, zaklinjanje, suglašavanje, odbijanje, prijećenje), interogativi (postav-

ljanje pitanja, zapitkivanje, propitivanje), injunktivi (naređivanje, traženje, odobravanje, zabranjivanje), rekvestivi (moljenje, preklinjanje), advisivi (davanje savjeta, preporučivanje, predlaganje, pozivanje), b) nepobuđujući - ekspresivi (zahvaljivanje, ispričavanje, izražavanje sućuti, čestitanje, pozdravljanje, hvaljenje, kudenje), konstativi (konstatiranje, podsjećanje, priznavanje, ponavljanje), afirmativi (tvrđenje, izjavljivanje, informiranje, izvještavanje, pretpostavljanje, dozvoljavanje, optuživanje). Tipična situacija u kojoj se realizira dijalekt je nezvanični, neusiljeni razgovor, prije svega u obitelji. Ako dolazi do komunikacije s nosiocima književnog jezika (npr. posjetiocima iz grada, pridošlicama), dijalekt se razvodnjava upotrebom književnih elemenata. - (8) Što se tiče odnosa teritorijalne i medijske diferencijacije (MedijD), situacija je jasna: usmeni oblik komunikacije je osnovna sfera dijalekta. - (9) Dijalektu je put zatvoren u teleološku diferencijaciju (TeleoD) jer se sakrolekti i profesiolekti protive ulasku bilo čega dijalektalnog. Međutim, iz sakrolekta prodiru određeni elementi, točnije oni s kojima se seljaci susreću u svakodnevnom životu i oni koji dolaze pod djelovanjem vjerskih organa, religioznih okupljanja i sl. Druga vrsta teleolekta profesiolekt (jezični izraz određenih profesija, struka, zanimanja) sveden je na uzak krug seoskih zanimanja: poljoprivredne radnike, vozače, traktoriste, obučare, mehaničare i sl. (stare profesije tipa kovača, mlinara i sl. sve više nestaju). U njihovu izrazu dolazi do preplitanja TerD i profesionalne diferencijacije (ProfD). Ovdje se radi o diglosiji: s jedne strane nalazi se dijalekt, a s druge profesionalni govor. U nekim situacijama koristi se isključivo dijalekt, u drugim (zvaničnim) stručni izraz, dok će u trećim dolaziti do mješavine jednog i drugog. - (10) Odnos teritorijalne i temporalne diferencijacije (TempD) tiče se vremenskih promjena u jednoj i drugoj i njihove interakcije. TempD predstavlja stvaranje i razvijanje nekog makro- ili mikrolekta kroz povijest, pri čemu nastaju jezični izrazi pojedinih vremenskih perioda - kronolekti (recimo, u procesu nastajanja nacionalnog jezika izdvaja se period formiranja, period kodificiranja i period usavršavanja). Kad je u pitanju ovaj odnos, postoji velika mogućnost da se u dijalektu pojave arhaični ili historizmi, odnosno da dijalekt reflektira neki kronolekt. Ovdje je najvažniji odnos vremenske promjene u standardolektu ↔ vremenske promjene u dijalektu. Te izmjene imaju nesinkronizirani karakter - u jednom teku brže, u drugom sporije, u jednom su intenzivnije, u drugom blaže. Dijalekt je po prirodi arhaičniji, mada u njemu dolazi do razlika koje vode izdvajanju mlađih i starijih govora (npr. u štokavskom dijalektu). S druge strane, oba karakterizira vremenska heterogenost - prožima se novo i staro, arhaično i moderno. U odnosu na temporalnu vrijednost sociolekta dijalekt je mnogo stabilniji: svako vrijeme nosi novi žargon, dok se istim ritmom ne mijenja dijalekt. - (11) Korelacija teritorijalne i referencijalne diferencijacije (RefD) tiče se načina na koji nosilac dijalekta komunicira u odnosu na temu razgovora. Budući da može biti veoma široka, potrebno je uzimati onu koja je najrelevantnija, a to je, recimo, život i rad na selu. - (12) Interakcija teritorijalne i individualne diferencijacije (IndivD) predodređena je obrazovnim, kulturnim, intelektualnim i stručnim nivoom nosilaca dijalekta. - (13) Odnos između teritorijalne i zdravstvene (ZdravD) ne pokazuje neke izražene specifičnosti. Teritorijalna diferencijacija korelira i s preostalim vrstama IntroD - (14) registarskom (RegD), (15) tekstualnom (TextD), (16) diskurzivnom (DiskD), (17) intelektualnom (IntelD), (18) logičkom (LogD) i (19) psihološkom (PsihD).

Dakle, TerD stupa u korelaciju sa svim vidovima IntroD, odnosno u TerD se prožimaj i ukrštaju druge vrste IntroD, pri čemu se izdvaja socijalna, spolna, starosna, kodifikacijska situativna i stilistička diferencijacija. Spaciolekt (odnosno dijalekt) funkcionira, dakle, ka mješavina različitih utjecaja.

7. U TerD različito dolaze do izražaja korelacijski parametri. Jedan od osnovnih j usmjerenost. Jednosmjerni, ireverzibilni odnos ( $A \rightarrow B$ ,  $B \rightarrow A$ ) postoji u primjerima kad element TerD ulazi ili može ući u diferencijaciju B, C... X, ali ne obrnuto. S druge strane dvosmjernost, reverzibilnost ( $A \leftrightarrow B$ ) dolazi onda kada proces teče u oba pravcima. Tez koja se nameće i koju treba provjeriti glasi: u sistemu globalne diferencijacije dijalekt odlikuje veća zatvorenost nego otvorenost - on više "gostuje" u drugim lektima, nego što g ovi posjećuju. Svaki dijalekt sadrži različit stupanj obveznosti u odnosu na drugi lekt te si može izdvojiti obvezni (obligatorni), neobvezni (fakultativni), uzualni, okazionalni, proizvoljni odnos. Obligatoran odnos čini, recimo, dijalekt i usmeni medij, a fakultativni dijalekt i RFS ali ne i obrnuto. U TerD prisutna je implikacija: kada jedan dijalekt ili njegovo narječje govor podrazumijeva postojanje drugog i bez njega ne može egzistirati. Medijska diferencijacija sadrži, vjerojatno, najveću mjeru implikacije, budući da se svi drugi vidov raslojavanja realiziraju u jednoj od njenih formi - usmenoj ili pismenoj. U TerD široko su predstavljeni dimenzionalni odnosi, prije svega paradigmatički i sintagmatički. Svaki jezičn nivo (fonetski, fonološki, leksički, morfološki, sintaktički i dr.) različito je zastupljen u spaciolektima i na svoj način stvara odnose: a) jednodimenzionalne (fonetske, fonološke, ortografske, ortoepske, leksičke, frazeološke, semantičke, derivacijske, gramatičke, morfološke, sintaktičke, tekstualne) i b) dvodimenzionalne (morfonološke, leksičko-gramatičke, morfosintaktičke). Spaciolekti imaju različit broj članova koji stupaju u međusobnu vezu. Recimo, minimalni korelacijski skup štokavskog dijalekta čini ekavsko, ijekavsko i ikavsko narječje. Postoje dvije velike grupe lekata: monodisciplinarni i multidisciplinarni. Monodisciplinarni su, recimo, dijalekti jer dolaze u okviru jedne discipline (dijalektologije), dok su multidisciplinarne varijante (kao pojam opće lingvistike, sociolingvistike, standardologije i sl.). Svaki megalekt, pa i spaciolekt, ima neku dominantnu vrstu, recimo u govorima na području Hrvatske takav je štokavski dijalekt. U globalnoj diferencijaciji postoje prosti i složeni odnosi (posljednji odnos obrazuje dijalekt i sociolekt). U svakom vidu diferencijacije izdvajaju se tri vrste jedinica: specifične, poluspecifične i nespecifične. U spaciolektu su dijalektizmi specifične jedinice. Ono što je manje tipično dolazi kao poluspecifična jedinica (npr. u dijalektu razgovorni elementi). Netipično obilježje nose nespecifične jedinice (u dijalektu termini). U globalnoj diferencijaciji nastaju različiti oblici direktnog ili indirektnog kontakta dijalekata.